

JACK HOEKSEMA

Nederlandse Taal- en Letterkunde in Groningen

De stilistische methode van Overdiep

De combinatie van Nederlandse taal- en letterkunde in de titel van wat Albert Sassen, mijn promotor, liefkozend noemde ‘het Leidse blaadje’, sprak lange tijd vanzelf. De studie van de taal en de studie van de letterkunde vormden een tweeenheid, omdat ze dat op de middelbare school deden – en de universitaire studie Nederlandse Taal- en Letterkunde leidde in principe op voor het leraarschap, en anders niet. Ook de andere talenstudies staken zo in elkaar. Toch was en is de relatie tussen de beide gebieden vaak een ongemakkelijke, en slechts zelden was er sprake van enige kruisbestuiving of zelfs maar van beleefde belangstelling tussen de beide terreinen, afgezien dan van het zuiver filologische terrein waarop editeurs van oude teksten zich begeven. Met het toenemen van de specialisatie, zowel in de letterkunde als in de taalkunde, is de wisselwerking er in de afgelopen decennia niet beter op geworden.

Gerrit Siebe Overdiep, hoogleraar Nederlandse Taal- en Letterkunde te Groningen, en zijn opvolger, Gustaaf Amandus van Es, deden lange tijd manmoedige pogingen om taal- en letterkunde nauwer met elkaar te verbinden. De studie van de taal bood in hun ogen waardevolle inzichten op voor die van de letterkunde, en omgekeerd zouden letterkundige werken een rijke weelde aan materiaal bieden voor de taalkundige onderzoeker. De vrucht van die inspanning is vooral de zogenaamde stilistische methode, waarin grammatica en stijl op elkaar betrokken worden en literatuur naast volkstaal figureert. Op deze methode is de zogeheten Groningse School gebaseerd, hoewel de term ‘methode’ in dit verband wellicht een wat groot woord is. Eerder zou men nog kunnen spreken van een stilistische bril, een stilistisch uitgangspunt bij het bekijken van taalmateriaal. In de woorden van Overdiep, schuin gedrukt op bladzijde 23 van de *Stilistische Grammatica*:

Wie de litteratuur wil kennen, moet beginnen met de taal te kennen.

Het voornaamste product van de stilistische methode is de *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch* van G.S. Overdiep, waarvan de tweede, gewijzigde druk uit 1949 verzorgd is door G.A. van Es. Opmerkelijk in dit boek is vooral de aandacht voor ritme en intonatie, compleet met afbeeldingen van F_0 -contouren (die de fundamente frequentie van het spraaksignaal representeren). Evenzeer opvallend is de aandacht voor dialecten en spreektaal. Andere grammatica's, zoals de ANS, of P.C. Paardekooper's *Beknopte ABN-syntaksis* richten zich veel sterker op het standaard-Nederlands. Dialectonderzoek was enorm in de mode, dankzij bevlogen onderzoekers als Kloeke, van Ginneken, en Overdiep zelf, en dat valt goed te merken aan de *Stilistische Grammatica*. Met name het dialect van Katwijk aan Zee krijgt een voorname plaats aangewezen in diverse hoofdstukken.

In zekere zin lijkt deze grammatica ook een voorbode van de sociolinguïstiek. In de woorden van Overdiep en van Es (1949: 22): ‘De stilistische grammaticus tracht de individuele keuze van een bepaalden taalvorm uit vele mogelijke vor-

men te verklaren.' In het gebruik van statistische informatie is de stilistische grammatica ook een vernieuwing. Traditionele grammatica's zoals die van De Vooys (1947) of Den Hertog (1903-1904) hielden zich in het algemeen verre van kwantitatieve gegevens, maar Overdiep en van Es probeerden aan de hand van statistisch turfwerk stilistische afwijkingen van een norm in kaart te brengen. In de *Stilistische Grammatica* zelf blijft deze noeste vlijt grotendeels nog buiten het zicht van de lezer, maar in diverse artikelen waarin Overdiep zijn benadering uitwerkt, in de dissertatie van Van Es (Van Es 1938), en die van de promovendi van Van Es, waaronder Albert Sassen, Govert Stellinga, Cees Schmidt, staan de pagina's soms stijf van de cijfers, helaas meestal niet ondergebracht in handzame tabellen, maar door de tekst verwerkt.

Ik ben van mening dat stilistisch onderzoek het inderdaad niet zonder enig tellen kan stellen. De verschillen tussen taalvariëteiten zijn zelden absoluut, en vaak berusten ze op relatief kleine graduele verschillen. Zeker is het, dat men al te veel zou missen, als alleen absolute verschillen in kaart zouden worden gebracht. Dit geldt ook voor veranderingen in de tijd. Het Nederlands van contemporaine voetbalverslagen is duidelijk anders dan dat van voetbalverslagen uit de jaren twintig van de twintigste eeuw. Deels zullen die verschillen te wijten zijn aan meer algemene veranderingen in de taal, deels ook kunnen ze te maken hebben met ontwikkelingen binnen het genre sportverslag. Vergelijkbare opmerkingen zou men kunnen maken over de stijl van de jonge Vondel en die van de oude Vondel. Het is dan ook niet verwonderlijk dat modern onderzoek naar variatie bijna altijd een statistisch karakter heeft. En als Overdiep het heeft over de 'individuele keuze van een bepaalden taalvorm uit vele mogelijke vormen' dan moet men onwillekeurig denken aan Labovs *envelope of variation* uit 1972.

Zijn Overdiep en de zijnen dan een soort Labovianen *avant la lettre*? Nou nee. Er ontbreken nog een paar cruciale elementen. Zo is er geen enkele vorm van statistische toetsing van de bevindingen. Verder dan wat turven, en soms wat percentages, komt men niet. Nu is dat ook niet zo heel vreemd, in een tijd dat computers nog niet voorhanden waren, maar het is wel een probleem als men de gegevens wil evalueren en eventueel interpreteren. Ernstiger is echter het goeddeels ontbreken van een sturende theorie. Vaak lijkt het of er lukraak een kaartenbak wordt leeggekieperd. We krijgen gegevens bij de vleet, maar wat die gegevens willen zeggen, blijft onduidelijk. Deels kan dit op rekening worden geschreven van de geringe theoretische diepgang van de toenmalige syntaxis. Overdiep en Van Es konden niet putten uit een rijke literatuur, zoals moderne onderzoekers dat vaak wel kunnen.

Laat ik een voorbeeld geven. In Overdiep (1948) wordt verslag gedaan van een uitgebreid onderzoek naar woordvolgorde in tegenwoordig-deelwoord-groepen. Overdiep merkt hierover op dat dergelijke groepen voorop kunnen staan in de hoofdzin, of in het middenveld, of achteraan. Binnen de groepen bestaan ook weer drie mogelijkheden: het deelwoord staat voorop in de deelwoordgroep, of in het midden, of aan het eind. Dat levert voor de zin *De ruiter reed huiswaarts, volgend het spoor met aandacht* negen volgordevarianten op, die ik hier, omwille van de ruimte, niet allemaal op zal noemen. Vervolgens gaat Overdiep in een vijftal boeken turven hoeveel zinnen van ieder type voorkomen. De eindresultaten worden gepresenteerd in een tabel (1948: 182), die op het eerste gezicht wel interes-

sant lijkt, omdat er een aantal correlaties in zichtbaar worden, maar die op enkele essentiële punten tekort schiet. Zo wordt er bij de percentages voor de drie typen binnenbouw (A: volgend het spoor met aandacht, B: het spoor met aandacht volgend, C: het spoor volgend met aandacht) geen rekening mee gehouden dat als er maar één constituent gecombineerd is met het deelwoord, dat deelwoord wel aan het begin of aan het eind van de deelwoordgroep kan staan, maar uiteraard niet in het midden. Uiteraard zal dit het percentage C negatief beïnvloeden. Verder maakt Overdiep in zijn tabel (wel af en toe in de tekst) geen onderscheid tussen gevallen waarin het deelwoord wordt gevolgd door een voorzetselgroep, en gevallen waarin het wordt gevolgd door een nominale groep. Toch lijkt dat verschil vrij essentieel. Volgordes als *denkend aan Holland* zijn nog steeds acceptabel, volgordes als *rokend zijn sigaret* niet meer, en ten tijde van Couperus, Van Looy en tijdgenoten stilistisch gemarkeerd. Ook is dit onderscheid natuurlijk niet voorbehouden aan deelwoordgroepen, want ook infinitieven en voltooid deelwoorden kennen het. (Voor een andere typologie van deelwoordpatronen op basis van VI- en OV-volgorde, zie Hoeksema 2003.)

Een ander, vergelijkbaar, voorbeeld haal ik uit Stellinga (1954), een leerling van Overdiep en promovendus van Van Es. In dit proefschrift over de syntaxis van de abele spelen wordt een groot aantal zinstypen besproken. Bij de zinnen met vooropgeplaatst subject onderscheidt Stellinga vervolgens een groep waarbij subject en persoonsvorm van elkaar gescheiden wordt door tussenliggend materiaal. Hiertoe rekent hij zowel zinnen als *Al die werelt van goude roet / En sal mi connen ghehulpen niet* als het zinstype *Mijn oghen nie liever wijf en saghen*. Dat het in het eerste geval om een onopmerkelijk type V2-zin gaat, met enclitische negatie, en in het tweede geval om een SOV-zin (cf. e.g. Van Gestel et al., 1992) maakt deze indeling tamelijk bizar vanuit een modern perspectief. Maar je mag natuurlijk niet uit het oog verliezen dat de stand van zaken in de syntaxis in 1954 niet te vergelijken valt met die van nu.

Zonder sturende theorie is het moeilijk waardevolle resultaten te boeken. De Groningse School is zeker niet de enige groepering waarop deze stelling van toepassing is. Zelfs een gebrekkige theorie is beter dan geen theorie. De taalgegevens, waarmee Overdiep nog met een zeker panache wist om te gaan, bleven in de handen van zijn navolgers een dorre massa, waar geen inzichten uit ontleend werden die vandaag de dag nog een rol spelen in de taalkunde. Ook in de letterkunde is de invloed van de Groningse School uiterst beperkt gebleven. Moderne literatuurgeschiedenissen noemen Overdiep niet, en Van Es alleen voor zijn letterkundige werk. Taalkundigen figureren überhaupt amper in het discours van hun letterkundige collega's, en vice versa. Zelfs een recent artikel als Anbeek en Verhagen (2001), waarin expliciet een poging gedaan wordt om taal- en letterkunde weer eens nauwer te verbinden wordt nergens genoemd in, bijvoorbeeld, de literatuurgeschiedenis van Brems (2006). Het register van dat boek meldt vrijwel het hele werk van Anbeek, en bij het trefwoord Verhagen vinden we wel de dichter Hans Verhagen, zelfs minister van buitenlandse zaken Maxime Verhagen, maar geen Arie Verhagen. Het lijkt een beetje ondankbaar werk, schrijven over stilistiek met een taalkundebril op. Niemand citeert je, niemand zit op je te wachten.

De conclusie van dit alles lijkt te zijn: 'Schoenmaker blijf bij je leest. Taalkunde en letterkunde vormen een onzalige combinatie.' Ik hoop dat deze conclusie over-

trokken is, en dat het toch mogelijk moet zijn om taal- en letterkunde te combineren in een onderzoeksgebied. Dit interdisciplinaire veld zal alleen succesvol zijn, als de vragen die gesteld worden en de gebruikte methodologie gevoed worden uit de monodisciplines en voor beide terreinen essentieel zijn. Voor onderwerpen als stijl heeft de moderne taalkunde het een en ander te bieden, voor onderwerpen als genre is ook theorievorming bij letterkundigen potentieel interessant voor taalkundigen (zoals D. Biber; zie bijv. Biber 1995) die zich bezighouden met tekstsoorten en hun taalkundige indeling. Samenwerking tussen taal- en letterkunde is dus denkbaar, mogelijk zelfs vruchtbaar, maar alleen bij serieuze wederzijdse belangstelling. Ik kan weinig anders dan constateren dat die belangstelling op het moment minimaal is.

Bibliografie

- Anbeek en Verhagen 2001 – Ton Anbeek en Arie Verhagen: 'Over stijl'. In: *Neerlandistiek.nl* 1 (2001) 1, p. 1-26.
- Biber 1995 – Douglas Biber: *Dimensions of register variation. A cross-linguistic comparison*. Cambridge, 1995.
- Brems 2006 – Hugo Brems: *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam, 2006.
- Van Es 1938 – G.A. van Es: *De attributieve genitief in het Middelnederlandsch*. Assen, 1938.
- Van Gestel e.a. 1992 – Frank van Gestel, Jan Nijen Twilhaar, Tineke Rinkel en Fred Weerman: *Oude Zinnen. Grammaticale analyse van het Nederlands tussen 1200-1700*. Leiden/Antwerpen, 1992.
- Haeseryn e.a. 1997 – W. Haeseryn e.a.: *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. 2^e herz. druk, Groningen-Deurne, 1997.
- Den Hertog 1903-1904 – C.H. den Hertog: *Nederlandsche spraakkunst. Handleiding ten dienste van aanstaande (taal)onderwijzers*. 3 dln. Amsterdam, 1903-1904.
- Hoeksema 2003 – Jack Hoeksema: 'Verb movement in Dutch present-participle clauses'. In: *Germania et alia. A Linguistic Webschrift for Hans den Besten*, ed. Jan Koster and Henk van Riemsdijk. <http://www.let.rug.nl/~koster/denbesten/hoeksema.pdf>.
- Labov 1972 – William Labov: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, 1972.
- Overdiep 1948 – G.S. Overdiep: 'Over het Nederlandsche participium praesentis'. In: G.S. Overdiep, *Syntaxis en Stilistiek*. Antwerpen, 1948, p. 126-213. (Oorspronkelijk verschenen in *TNTL* 36 (1917), p. 198-267, en 44 (1925), p. 119-158).
- Overdiep en Van Es 1949 – G.S. Overdiep en G.A. van Es: *Stilistische Grammatica van het moderne Nederlandsch*. 2^e druk. Zwolle, 1949.
- Paardekooper 1986 – P.C. Paardekooper, *Beknopte ABN-Syntaxis*. 7^e druk. Eindhoven, 1986.
- Stellinga 1954 – G. Stellinga: *Zinsvormen en zinsfuncties in de abele spelen*. Groningen-Djakarta, 1954.
- De Vooy 1947 – C.G.N. de Vooy: *Nederlandse Spraakkunst*. 7^e druk, herzien door M. Schönfeld. Groningen, 1967.

Adres van de auteur

Rijksuniversiteit Groningen
 Leerstoelgroep Nederlandse Taalkunde
 Oude Kijk in 't Jatstraat 26
 NL-9712 EK Groningen
 j.hoeksema@rug.nl